

РЕЦЕНЗІЇ REVIEWS

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-30>

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЧНУ РОБОТУ ДМИТРА КАРПЕКИ «НАПІВДЕРЖАВНА НАПІВІДЕНТИЧНІСТЬ : НДР ТА КНДР НА ШЛЯХУ ДО ТОЖСАМОСТІ». КИЇВ: ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО, 2024. 372 С.

https://chtyvo.org.ua/authors/Karpeka_Dmytro/Napivderzhavna_napividentychnist_NDR_ta_KNDR_na_shliakhu_do_tozhsamosti/

КОЗЛОВЕЦЬ, МИКОЛА

Монографія Дмитра Карпеки присвячена досить актуальній проблемі: аналізу та осмисленню феномена «розділеної ідентичності» в умовах панування тоталітарних й авторитарних політичних режимів, насамперед на прикладі НДР та КНДР. Незважаючи на низку серйозних досліджень західних і вітчизняних науковців національної ідентичності, зазначена проблематика ще не отримала належного наукового чи хоча б науково-популярного осмислення, які б піддавали аналізу та осмисленню саме феномен «розділеної ідентичності». Поставлені в книзі питання, як і загальні закони та механізми націєтворення, до сьогодні залишаються чи не найбільш ідеологізованими й міфологізованими в історичній, філософській, політологічній та соціологічній царинах.

Рецензуючи монографічну роботу Д. Карпеки, насамперед зазначимо, що це оригінальна за своїм змістом наукова праця, присвячена розгляду так званого "штучного етногенезу", що ґрунтувався / ґрунтується не на звичній мовній, релігійній чи традиційно-міфологічній спільності, а суто на політичній ідеології. Розлога структура монографії, яка складається із передмови, семи розділів і післямови, свідчить, з одного боку, про цілісність логіки викладу матеріалу та ґрунтовність проведеного автором аналізу феномена розділеної ідентичності, а з другого, – про глибину і повноту дослідження трансформації свідомості людини та її світогляду в епоху панування тоталітарних й авторитарних політичних режимів в НДР, Північній Кореї, СРСР та інших країнах в умовах тотальної ірраціоналізації соціокультурної реальності.

Д. Карпека обґрунтовує, що питання «розділеної ідентичності» не є унікальним явищем,

властивим лише НДР та КНДР. Він наводить «дзеркальні» випадки розділення В'єтнаму, в країнах Арабського світу, Латинської Америки, Австрії та ін. Автор монографії аргументує, що подібні суспільні устрої, по-перше, існують вже давно, а значить процес утворення окремої «психологічної ідентичності» внаслідок розділення в них значною мірою завершився; по-друге, таке розділення, крім суто політичного, мало також об'єктивні історичні підстави. Особливим випадком «боротьби за легітимність», на думку автора, слід вважати протистояння між КНР та Китайською Республікою (Тайванем), котре відрізняється великою диспропорцією у кількості населення, економіці, площі території, військовій могутності, науково-технічному потенціалі, міжнародному впливові. Чимось подібним, але не аналогічним був процес формування «нових державних ідентичностей» у жителів новоутворених Індії та Пакистану після 1947 р., а також тюркських народностей Кавказу та Закавказзя, котрі отримали власні штучні «держави» у складі СРСР. Принципова відмінність полягає у тому, що лідери та інтелектуальні еліти зазначених утворень від самого початку взяли курс на цілеспрямоване виховання у населення власної, на початках – досить умовної національної ідентичності «з чистого листа» на базі антитези до минулого, заперечення єдності, протиставлення уявних «себе» уявним «іншим». Логічно в монографії проаналізовано рефлексії громадяни цих країн про своє минуле.

Характеризуючи одіозні режими НДР та КНДР, автор доводить, що вони постали не через якусь особливу кровожерливість чи схильність до авторитаризму певних націй, а внаслідок специфічного збігу низки обставин, подекуди

навіть трагікомічних, та цинізму й амбіцій певних «сильних світу цього», що не прорахували згубних наслідків або й навпаки, свідомо до них вели. Окрім того, обидві ці держави від самого початку перебували у глибокому ідеологічному конфлікті з власним минулим і мислили своє існування як певну антитезу, "війну" з історією, яка не повинна більше ніколи не повторитися (с.23).

Автор не шукає спрощених рішень, а глибоко осмислює усталені погляди на проблему «розділеної ідентичності», панівні ідеологічні системи. Ним аргументовано, що між цими країнами набагато більше спостерігається відмінностей, причому не просто зовнішньо-косметичних, а екзистенційних, сутнісних. Д. Карпека у науково-популярному, навіть частково у публіцистичному стилі проаналізував відмінності між цими народами у культурі та менталітеті, історії та географії, специфіки політичного режиму та тонкощів ідеології, розвитку економіки та ступеня самоізоляції, методів пропаганди й офіційного «виправдання» підстав власного існування на географічній мапі світу та ін., а особливо – базису та механізмів формування окремої національної, точніше, «напівнаціональної» ідентичності та самосвідомості населення.

Аналізуючи НДР та КНДР, Д. Карпека доводить, що вони у своїй зародковій стадії існування суттєво відрізнялися за фактором «ідеологічної прошивки». Якщо у Німеччині існували давні та багатющі комуністичні традиції, причому як електоральні, так і організаційно-інституційні, то натомість у Кореї потужність комуністичного компонента дорівнювала нулю. І КНДР, і НДР (значно меншою мірою) автор цілком слушно називає країнами з непередбачуваним минулим. Це означає, що історична наука там не тільки зазнавала певних ідеологічних деформацій, фальсифікацій на свою користь, «підгонки» під марксистсько-ленінську класову концепцію та ідеї чучхе, а й мала тенденції до зміни «правильної точки» зору заднім числом, трактування деяких історичних подій у світлі нових партійних настанов при зміні загальнодержавної політики щодо того чи іншого явища чи діяча. Підсумовуючи, автор констатує, що німці ФРН та НДР ніколи не мали сумнівів щодо того, що всі вони – німці. Кореїці Республіки Корея та КНДР приблизно з 1990-2000-х років такі сумніви мають, ба більше, ці сумніви з часом дедалі поглиблюються та охоплюють все ширші народні маси (с. 28–66).

Правомірно зазначено, що державна ідентичність не є тотожною національній. Зазвичай спочатку формується національна самосвідомість, а потім, на її основі як похідне явище – власне, державна. НДР та КНДР становлять унікальні винятки, коли цей процес відбувався у зворотному напрямку. По-друге, одну й ту саму державну ідентичність можуть поділяти кілька національних спільнот (від 2-3 у Канаді, Фінляндії, Бельгії та Швейцарії до кількох десятків у стародавніх імперіях, а також колишньому СРСР, США, КНР, Бірмі та низці держав Африки і Латинської Америки). Нарешті, представники спільної національної ідентичності можуть мати різні державні ідентичності – німецькомовні громадяни Німеччини й Австрії, франкофони Франції, Бельгії та канадського Квебеку, араби Саудівської Аравії, Судану чи Марокко. Ключовим концептом поняття державної ідентичності є співгромадянство (юридична категорія), на противагу спорідненості (біологічна категорія), котра виступає базисом ідентичності національної. Втім, самоусвідомлення певних груп людей «одним національним цілим» в реальності базується не на безпосередній спільності походження (що, на думку автора, найчастіше виявляється радше художнім перебільшенням чи метафорою), а на культурному й особливо мовному підґрунті. За умов наявності вищеперерахованих ознак (атрибутів) у державі та суспільстві неминуче починається процес формування державної ідентичності, тобто становлення групової самоідентифікації її жителів як громадян. Автором охарактеризовано і такі чинники й «точки складання» національної ідентичності, як релігія, мова та мовний креаціонізм як наслідок різноманітних політичних вивихів колективної свідомості та надмірної державницько-патріотичної упередженості еліт. Він висновує, що мовне питання в НДР та КНДР безпосередньо не відіграло особливого ідеологічного значення, не фетишизується й не підноситься на п'єдестал наріжного каменя тожсамості (с. 123–157).

У монографії розглядається і такий важливий чинник, що впливає на національну «історичну самосвідомість», як так звана «фолк-історія» або поп-історія у вигляді бродячих сюжетів, міських легенд, глорифікаційних оповідок про власну велич (розум, сміливість, кмітливість, працьовитість, щирість тощо), народних версій та трактувань історичних подій, теорій змов, звеличувальних фейків, усних розповідей. а також

найрізноманітніших пліток. Красномовною ілюстрацією сучасного сприйняття власної історичної тожсамості у колективній підсвідомості північно-корейців слугує й усна розповідь (с. 192–251).

Д. Карпека слушно висноує, що багатодесятирічний вплив пропаганди «ідей чучхе» мало що залишив від класичного марксизму-ленінізму, зате з часом з'явилося дуже багато спільного з націонал-соціалізмом гітлерівського зразка. Автор спростовує спрощено-метафоричну характеристику ідеям чучхе як конфуціанському ізоляціоністському націонал-соціалістичному династично-квзімонархічному тайпінізму – патерналізму і пояснює кожен із цих термінів. До зазначеного вище він додає й класичні патерналістські лекала, за якими побудовано всі суспільства Далекого Сходу із сильним спільним почуттям наприкінці ХІІІ століття.

Німецька ситуація на цьому тлі відрізнялася різуче й докорінно. Диференціація на східних / західних німців у стихійному «народному наративі» громадян НДР не торкалася історичних моментів, а фокусувалася винятково на політичних, фінансових та морально-етичних аспектах. Ідеалізація «соціалістичного» минулого зі «свободою, рівністю та братерством», що сучасна німецька молодь знає лише за відредагованими та підсолдженими розповідями батьків, а також власна ностальгія східних німців середнього та старшого віку за роками своєї юності сприяли виникненню такого явища, як «остальгія» (нім. *Ostalgie*, від *Osten* «схід» та *Nostalgie* «ностальгія») – туга за НДР, ностальгія за відносною рівністю, за соціальною справедливістю та захищеністю, особливо за відсутністю безробіття, за «емоційним оптимізмом», що буцімто повсюдно панувало у Східній Німеччині. Згодом багато хто створив ретроспективний образ НДР як стабільного та дбайливого середовища. Вважалося, що об'єднання відбулось на шкоду інтересам «східняків» та призвело до їхньої ізоляції і відчуження у країні, де східні німці почувались громадянами другого гатунку. Спочатку, як водиться, екс-громадян НДР захопила хвиля ейфорії та завищених очікувань, що доволі швидко змінилася розчаруванням та скептичною апатією. Крім того, через деякий час багато східних німців почали сумувати й за певними звичними і «рідними» аспектами свого колишнього життя (зокрема, за культурою або відомими торговими марками).

У монографії змістовно охарактеризовано основні принципи і методи ведення пропаганди

та взаємної демонізації, органи репресивного контролю та силові відомства. Черговим парадоксом політичної системи КНДР, втім, як і НДР є те, що попри таку далеку від демократії панівну ідеологію, в обох державах, на відміну від СРСР та КНР, формально існує / існувала багатопартійна система, але при цьому інші партії повністю підконтрольні правлячій, визнають / визнавали керівну роль СЄПН та ТПК та їхню монополію на владу, підтримували / підтримують владу та не вважають себе опозиційними, а швидше «допоміжними». Якщо КНДР – це класична диктатура страху, то НДР швидше була т. зв. «спін-диктатурою», у якій репресії та насильство мали точковий, а не всеосяжний характер і при тому зберігалися певні декорації демократії – вибори, більш-менш вільне існування релігійних спільнот, деякі (хоч і обмежені) ознаки свободи слова тощо.

Цікавим і досить дискусійним є розгляд питання щодо умовної «ідеології» мешканців екс-НДР після повалення Берлінської стіни. Не у сенсі офіційної державної інформаційної політики, де стверджується ідея про возз'єднання, звільнення, свободу і суцільну демократію, а у реальному житті – на побутовому рівні, у вигляді політичних поглядів та переконань більшості населення, мутації зазначених поглядів у порівнянні з вихідною «соціалістичною» точкою. Автор правомірно висноує, що термін «пост-соціалізм», який полюбляють вживати сьгодні німецькі соціологи-теоретики, характеризуючи умонастрої у «нових федеральних землях», беззмістовний, оскільки не відображає й не описує об'єкт, а навпаки, заважає правильному сприйняттю його сутності. Щоправда, схожа тенденція спостерігається не лише на сході Німеччини, а й у багатьох регіонах Західної Європи і навіть у США.

Симптоматично, що на теренах колишньої Західної Німеччини такі настрої присутні у незрівнянно меншій кількості, що сприяє подальшому поглибленню світоглядного відчуження між цими найбільшими за чисельністю та «ідеологічно зарядженими» на непримиренність й прогресуючу ідіосинкразію соціальними групами сучасного німецького суспільства: «вессі» для Сходу – «жадібні дегенерати», «оссі» для Заходу – «печерні та лінівні наці». Цілком виправдано, на нашу думку, автор тут дещо згущає фарби задля наочності, але загальна тенденція є більш ніж очевидною. Автор вважає, що подальшого поглиблення цих відмінностей не вистачило б для оформлення окремої національ-

ної самосвідомості у разі збереження НДР ще протягом бодай 20-30 років (с. 298–349).

Заслуговують на увагу й прогнози автора щодо можливості об'єднання Кореї за німецьким сценарієм та аналіз стану громадської думки корейців на цей процес. Якщо раніше остаточному утвердженню окремої північнокорейської національної ідентичності донедавна заважала лише догматична позиція держави щодо єдності корейської нації та декларований курс на возз'єднання (колись, у невизначеному майбутньому), то в останній рік лідер КНД Кім Чен Ин почав демонстративний відхід від цього "наріжного дискурсу", запустивши процес поступової переорієнтації суспільної думки та офіційної ідеології на триєдину тезу "північний кореєць – справжній кореєць – окремий народ" (с. 358).

У цьому контексті Д. Карпекою правомірно розглянуті й такі квазі-державні утворення на сході України, як ДНР та ЛНР, їхні "намагання" щодо народження окремої ідентичності. Науковець обґрунтовує, що кейси так званих "ДНР" та "ЛНР" докорінно відрізняються від німецького та корейського випадків. Він слушно висновує, що "ніхто і ніщо не зробило більше для пробудження дрімотної "українськості" у душах багатьох аполітичних й ідентиферентних російськомовних мешканців півдня та сходу України, ніж віроломне російське вторгнення 24 лютого 2022 року. З другого боку, надмірно узагальнювати й абсолютизувати український досвід у цьому випадку також не можна з тієї причини, що не існує умовної окремої "донбасько-кримської" національної ідентичності, та й виникнути не може, оскільки населення окупованих українських територій чітко ідентифікує себе або з українцями, або з росіянами". І за найкращого для України сценарію повернення до кордонів 1991 року, і за найгіршого із довготривалим замороженням війни етнопсихологічна самоідентифікація мешканців цих територій не зміниться, бо у кожному конкретному випадку вона більше пов'язана з політичними поглядами, аніж з етнічним походженням (с. 354–355).

Спираючись на суб'єктивне сприйняття нації у кожному конкретному випадку, Д. Карпека, не нав'язуючи читачеві власних "відчуттів" і не постулюючи свої непогрішність у поглядах із претензією на абсолютну істину, дійшов низки актуальних висновків, інколи суворо логічних, а деінде й парадоксальних. По-перше, неупереджений погляд на численні приклади "контрольованого націєтворення" у XIX та XX століттях

красномовно доводять, що за наявності твердої рішучості у правлячого класу (в ідеалі – у консенсусі з інтелектуальними та творчими елітами), ідеологічного обґрунтування необхідності виокремлення (зазвичай подається під соусом "здобуття / відновлення незалежності", себто реставрації справедливості), політичного рішення щодо доцільності таких дій, чіткого стратегічного плану на найближчі 50-70 років (2-3 покоління), ресурсів для імплементації цього плану і таких фольклорно-регіональних передумов, виліпити нову "націю" можна з будь-якого регіону будь-якої країни". По-друге, вірно й протилежне: не один десяток народностей, що займали певний географічний ареал та мали власні етнолінгвістичні та культурні особливості, були поглинуті більшими, політично стабільнішими та мілітарно сильнішими сусідами, переважно родичами (близькоспорідненими народами), перетравлені й перетворені на органічну частину свого соціуму і своєї нації. Іноді це розчинення відбувається безслідно, а зародки національної самосвідомості повністю зникають, рудиментарно виринаючи лише на рівні регіонально-діалектного поділу (с. 367).

Д. Карпекою опрацьовано й осмислено значну кількість літературних джерел, насамперед іноземних, в тому числі й корейською мовою. Позитивним є й те, що задля зручності користування нефахівцями, у цій книзі використовується дещо спрощений варіант транскрипції корейських слів засобами кирилиці. Оскільки присвячених зазначеній тематиці наукових робіт небагато, то окрім посилань на літературні джерела науковців та першоджерела в Інтернеті, авторські міркування значною мірою ґрунтуються на суб'єктивних враженнях та власних спостереженнях, великій кількості бесід із інформантами – екс-громадянами екс-НДР та КНДР та їхніх розповідях, особистих спогадах і свідченнях. Щоправда, у списку використаної літератури зазначаються джерела, які не зовсім відповідають рекомендаціям НАЗЯВО щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях. Однак ці джерела є унікальними й стосуються досліджуваної проблематики, яка не знайшла свого теоретичного осмислення. В науково-популярний вжиток вводяться нові історичні факти і події, їх авторська оцінка. Подача матеріалу підкріплюється власними спостереженнями, порівняльними таблицями, фотоілюстраціями,

в тому числі й з власного архіву, часто супроводжується і методом анекдотизації інформації з елементами пародії на конкретних прикладах, запозичених з північно- і південнокорейської, східнонімецької, вітчизняної та російської пропаганди, з телеграм-каналів, інколи на межі етичних норм. Вдалим є й використання слів-метафор, які несуть в собі відповідну аксіологічну заостреність, що важливо для сприйняття читачами цієї книги. Образно-інтригуючими є й назви розділів, як і назва самої монографії.

Особливість монографічного дослідження Д. Карпеки полягає і в тому, що його дослідницький погляд має здатність проектуватися з різних точок зору, що допомагає і в напрацюваннях минулого тоталітарних, комуністичних країн бачити раціональне зерно щодо моделювання

майбутнього. У монографії Д. Карпека продемонстрував високий науково-популярний рівень узагальнення та викладу матеріалу, висловлює низку інноваційних ідей, які водночас є дискусійними та цікавими у контексті осмислення феномена «розділеної ідентичності», презентував власні аргументи і погляди. Без сумніву, нетрадиційний підхід до розкриття теми, насиченість історичними фактами і подіями, доступний виклад роблять цю монографію цікавою для широкого кола читачів.

Про автора: Карпека Дмитро Олександрович, PhD, науковий співробітник центру структурної та прикладної лінгвістики INALCO Інституту живих східних мов (м. Париж), автор понад 20 монографій, підручників та навчальних посібників з китайської, корейської та японської мов.

Рецензент

**доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка,
заслужений працівник освіти України Микола КОЗЛОВЕЦЬ**